

İmadəddin Nəsimi - 650

Qüdrət UMUDOV

ADPU-nun dosenti

e-mail: qudrət_umudov@rambler.ru

NƏSİMİ OBRAZI FOLKLORDA

Açar sözlər: Nəsimi, folklor, əfsanə, bayatı.

FOLKLORE ELEMENTS AND MYTHOLOGISMSIN NASIMI POETRY

Summary

Nasimi was a craftsman who loved the people. He has learned much of the folklore creativity of Azerbaijan and the East people, and used it for all his creative activities. By his life and philosophical outlook Nasimi was influenced people's lyric and epic thought created after him. In the article these issues are investigated.

Key words: Nasimi, folklore, legend, bayati (form of poet).

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ И МИФОЛОГИЗМЫ В ПОЭЗИИ НАСИМИ

Резюме

Насими – поэт тесно связанный с народом. Он многое впитал из фольклорного наследия Азербайджана и Востока и использовал в своем творчестве. Своей жизнью, смертью и философским мировоззрением он оказал большое влияние, в данной статье идет речь об этих вопросах.

Ключевые слова: Насими, фольклор, легенда, баяты

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində anadilli fəlsəfi şeirin böyük nümayəndəsi, öz qiymətli sənət əsərləri ilə əbədiləşmiş bir sənətkardır. Ölümündən altı əsr ötməsinə baxmayaraq, bu dahi sənətkarın misra və beytləri bu gün də dillərdə əzbərdir. Ulu şairimizin ecazkar sənəti yalnız vətəninə deyil, qlobal ədəbi mühitdə də rezonans yaratmış, dərin məzmunlu, bədii cəhətdən olduqca mükəmməl əsərləri ilə poetik-fəlsəfi fikir sənətlərini heyruşad qoymuşdur.

Nəsimi xalqa bağlı sənətkar olmuşdur. O, xalqdan çox şey öyrənmiş, Azərbaycan və Şərq xalqlarının lirik və epik düşüncə xəzinəsindən bütün yaradıcılığı boyu bəhrələnmişdir. Ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatı tarixində elə bir şəxsiyyət, elə bir sima tapmaq mümkün deyil ki, onun əsərlərinin dili doğulub böyüdüyü mühitin, doğma xalqının şifahi danışığı dili, eləcə də folkloru ilə bağlı olmasın. Görkəmli folklorşünas M.H.Təhmasibə görə: “bu bağlılıq bəzən güclü, bəzən zəif olur; bəziləri bu zəngin xəzinədən ancaq təsirlənir və faydalanır. Bəziləri isə həm də təsir edir, hətta çox aydın izlər də qoyub gedirlər. Epik əsərlərdə belə təsir və istifadə nisbətən aydın görünür. Odur ki, tədqiqi bir o qədər çətinlik törətmir. Lirikada isə bu, nisbətən çətin sezilir, tədqiqi də mürəkkəbləşir. Lakin nə qədər çətin sezilsə də, belə bir bağlılıq vardır, tədqiqi də az əhəmiyyətə malik deyildir.

Ölməz şairimiz İmadəddin Nəsimi bu cəhətdən çox maraqlı və tədqiqi çox mürəkkəb olan böyük şəxsiyyətlərimizdən biridir” (6, 179).

Şübhə yoxdur ki, Nəsiminin ən böyük yaradıcılıq hünəri dövrün elm və poeziya dilləri olan ərəb və fars dilləri ilə yanaşı doğma ana dilində - Azərbaycan dilində yazıb yaratması olmuşdur. Şərqi poeziya meydanında ilham köhlənini ustalılıqla səyirdib üç dildə qələm işlədərək son dərəcə poetik, dərin fəlsəfi məzmunlu şeir nümunələri yaratmaq, Azərbaycan və türkdilli xalqların poeziya sənətinə fərqli keyfiyyət və yeni istiqamət vermək, əlbəttə, ədəbiyyat aləmində çox böyük hünər idi. O, klassik şərq şeirinə, xüsusilə qəzəl janrına yeni fəlsəfi məzmun gətirən, onu yeni forma – vəzn, qafiyə və rədiflərlə gözəlləşdirən, dil-üslub, məcazlar sistemi ilə zənginləşdirən, xalq həyatına, cəmiyyətin sosial problemlərinə yönəldən dahi bir sənətkardır.

Nəsimi qəzəli xalq şeirinə yaxınlaşdırdı – desək, yanılmazıq. Fikrin, hiss və duyğuların olduqca axıcı, oynaq və poetik ifadəsi onu anadilli klassik Azərbaycan poeziyasının ilkin nümayəndələri sayılan Həsənoğlu və Ənbəroğlunun müasirləri hesab edilən şirvanlı Molla Qasımla, xalq şeiri üslubunda şeirlər yazan böyük türk mütəəffüfə Yunis İmrə, Dədə Kərəmlə, Nəsimidən 70-80 il sonra vəcdə gəlmiş Dədə Qurbani ilə yaxınlaşdırır:

Mənim yarı-vəfadarım, gəl axır,	=11
Mələksurətli dildarım, gəl axır.	=11
Fəraqın canımı yaxdı bəğayət,	=11
Həbibim, munisim, yarım, gəl axır.	=11 (1, 194)

Bu şeir parçasının Nəsimiyə aid bir qəzəlin ilk iki beyti olduğunu, əruzun həzəc bəhrində qələmə alındığını bilməsəydik, şeiri dinlərkən onun hansısa bir ustad aşğa aid qoşma bəndi olduğunu düşünərdik.

Ədəbiyyatşünas Ə.Səfərli yazır ki, xalq mahnı və şərqlərinin Nəsimi yaradıcılığına təsiri çox böyükdür. Xalqın hikmət bulağından su içən şairin el nəğmələri ilə səsləşən şeirlərində axıcılıq, ahəngdarlıq və səmimiyyət daha parlaqdır. Burada “Dədə Qorqud”u xatırladan söz və ifadələrin, bədii deyim və ifadə tərzinin olması da çox səciyyəvidir. Əski şərq nəğmələrinə məxsus ənənələrin Nəsimi şeirlərində əsas tərkib hissələrinə çevrilməsi onun bu ideya və fikirlərini şifahi şəkildə yaymaq məqsədindən irəli gəlmişdir. Şair bu könülaçan şərqləri ilə müasirlərinin qəlbinə, ruhuna nüfuz edir, onları əqli və mənəvi kamilliyə çağırır (8, 16).

Nəsiminin öz yaradıcılığında sevərək, məharətlə istifadə etdiyi əruz bəhrələrindən biri **həzəc** olmuşdur. Bu bəhrin nisbətən daha oynaq şəkilləri şifahi xalq poeziyamızın bayatı, gəraylı, qoşma biçimində olan şeir şəkillərinə çox oxşayır. Onların səslənişi bəzən bir-biri ilə o dərəcədə yaxın olur ki, əruzdakı şeirlərin tərkibində izafətli ərəb-fars mənşəli söz birləşmələri, diftonq, saitləri uzadılan sözlər olmasaydı, bu şeirlərin əruzda və ya xalq şeirində – heca vəznində olduğunu ayırd etmək çətin olardı. Fikrimizin təsdiqi üçün Nəsiminin lirikasından bəzi nümunələrə diqqət yetirək:

Ey nuri-dilü didə, (7)
 Didarına müştəqəm. (7)
 Vey yarı – pəsəndidə (7)
 Didarına müştəqəm. (7)

...Ey şəmsi qəmər üzlü, (7)
 Şirin dodağın duzlu, (7)
 Vey şəhdü şəkər sözlü, (7)
 Didarına müştəqəm. (7)

...Ey eşqi – dürəfşanım, (7)
 Vey bülbüli dəstanım, (7)
 Ey tazə gülüstanım, (7)
 Didarına müştəqəm. (7) (7, 149-150)

Diqqət yetirin, Nəsimidən gətirdiyimiz qəzəl parçalarının misraları tən ortadan rahatlıqla bölünməklə bəndlərin misraları dörd, misralardakı “hecalar”ın sayı (şərti olaraq) 7 olan xalq şeir şəklinə salınmışdır.

Şairin digər iki qəzəlidən aşağıda verdiyimiz parçalar isə, sanki gəraylıdırlar. Əruzun avazlanma prinsipləri nəzərə alınmazsa, bütün misraları ikiyə bölərək (formal olaraq) 8-lik hecaya gələn gəraylı biçimində şeir almış oluruq. Şairin “Məstiyəm” rədifli qəzəli akademik Həmid Araslının tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərindən ibarət kitabda (7) şeir məhz bu formada oxuculara təqdim olunmuşdur:

Tərk etmişəm din, əqlü can, (8)
 Mən eşqi-canan məstiyəm, (8)
 Dərk etmişəm dil, xanüman, (8)
 Mən eşqi-canan məstiyəm! (8)

... Mən daşa çaldım mülmülə, (8)
 Zar öyrədirəm bülbülə, (8)
 Saldım cahana gülgülə, (8)
 Mən eşqi –cahan məstiyəm! (8)

... Ey şöleyi- nuri-əhəd, (8)
 Eylə Nəsimiyə mədəd, (8)
 Bil kim, əzəldən ta əbəd, (8)
 Mən eşqi canan məstiyəm! (8) (7, 151)

(10 beytlik qəzəl bu şəkildə 5 bəndlik heca şeiri olmuşdur.)

Bizə elə gəlir ki, “Mən səndən üz döndərmənəm” şeiri daha oynaq, daha axıcı səslənməklə xalq şeiri ruhunu özündə daha çox əks etdirməkdədir. Şeiri oxuyarkən və ya dinləyərkən adama elə gəlir ki, xalq məhəbbət dastanlarından sadıq bir haqq aşiqinin və ya məşuqun dilindən sevgisini etiraf edən səmimi bir nəğmə dinləyirsən:

Yüz min cəfa qılsan mənə, (8)
 Mən səndən üz döndərmənəm. (8)
 Canım ola qurban sənə, (8)
 Mən səndən üz döndərmənəm. (8)

... İsamısan, Musamısan? (8)
 Ya Yusifi Kənanmısan? (8)
 Vallah ki, canım canısan. (8)
 Mən səndən üz döndərmənəm. (8)

Ey Nəsimi, aşıqmısan? (8)
 Həq yoluna sadıqmısan? (8)
 Gözyərməyə layıqmısan? (8)
 Mən səndən üz döndərmənəm. (8)

Nəsimi şeirlərinin xalq şeiri ilə zahiri əlamət, forma baxımından eyni səsleşməsi də, məzmun və fəlsəfi mahiyyət baxımından zahirdə deyil, poetik məfkurənin dərinliyində, daha çox alt qatda - dini-mifoloji layda doğma xalqın, habelə islam cəmiyyətinin epik və mifik düşüncə potensialı ilə uyğunlaşması da təsadüfi ola bilməz. “Zəmanəmizə qədər yaşayıb gəlmiş bir sıra nümunələr aydın şəkildə sübut edir ki, Nəsimi dövründə xalqımızın kollektiv yaradıcılığının məhsulu olan mərasim nəğmələri də, dastan yaradıcılığının əsas növləri də (onlardakı əsatiri motivlər, mifoloji obrazlar və s. – Q.U.), bayatı, gəraylı, qoşma formalarında yaranıb yaşayan xalq şeiri də mövcud imiş” (6, 380).

Unutmaq olmaz ki, Nəsiminin poeziya meydanında olduğu zaman kəsiyində də, hətta ondan qabaq da Azərbaycan türklərinin doğma xalq şeiri – qoşma, gəraylı, hətta təniz formalarında şeir qoşan, yazıb yaradan sənətkarları olmuşdur. Bunu:

Dərviş Yunus bu sözü
 Əyri-üyrü söyləmə:
 Səni siqəyə çəkər
 Bir Molla Qasım gəlir.

– misralarının müəllifi Yunus İmrənin belə sənətdə ehtiyat edib çəkdiyi, adını ehtiramla çəkdiyi Şirvanlı Molla Qasımın günümüzdə qədər gəlib çatmış qoşma və tənizləri təsdiq etməkdədir. Molla Qasım XIII və XIV əsrlərin qovşağında deyirdi:

Məqabirdən güzər etdim,
 Əcaib mərdüman gördüm,
 Qaranqu topraq altında
 Yatır cismiylə can gördüm.

Yoluxdum bir günahkarə,
 Günahından üzü qarə,
 Mətəindən ziyanvarə
 Bəqayət peşiman gördüm. Və s. (bax 5, 361)

Molla Qasımın qoşması nümunə göstərdiyimiz və göstərə bilmədiyimiz Nəsimi şeirləri ilə necə də səsləşir. Bədii fikrin ifadə oxşarlığı göz qabağındadır. Fərq ondadır ki, verilən şeir nümunələrini el şairi hecada, Nəsimi isə əruzun hecaya yaxın bir bəhrində yazmışdır. Hürufi şairin dilində ərəb və fars sözləri nisbətən çoxdur. Bu da təbii hesab edilməlidir, çünki, xalq poeziyasının dili, yenicə təşəkkül tapmış yazılı klassik ana dilli şeirin dilindən daha saf olmalı idi.

Nəsiminin şeirə gətirdiyi **təranə, mükərrər**, aşıqların da poetik yaradıcılığında da təsadüf olunan **“Əlif-lam”** və s. gözəl oynaq formalar olmaqla “həyatı təsdiq edən dünyəvi şeirin sonrakı inkişafına çox səmərəli təsir göstərmişdir” (M.Quluzadə).

Nəsimi epoxasında ana dilimizdə şeir yaradan şairlərin də dili saflığına görə bir-biri ilə müqayisədə az-çox dərəcədə fərqlənirdilər. Məsələn, Qazi Bürhanəddin şeiriyyətinin türkcəsi daha saf təsir bağışlayır. Nəsiminin bədii dili də orta əsrlərin ən mükəmməllərindən hesab olunur. Onun yaratdığı poetik örnəklər, özəlliklə doğma ana dilində qələmə aldığı şeirlər öz təkrarsızlığı ilə seçilməkdədir. Nəsimi poeziyaya bir sıra ərəb-fars sözlərinin əvəzinə xalq dilindən ona qədər işlənməmiş çoxlu türkcə sözlər gətirərək şeir dilimizi zənginləşdirmiş və gözəlləşdirmişdir. Diqqət yetirsək, görürük ki, ədib “vüsal” yerinə “ulaşmaq”, “arzu” ilə yanaşı “dilək”, “hicran” sözü ilə yanaşı “ayrılıq”, “şahid” əvəzinə “tanıq” kimi təmiz türk sözləri işlətməklə dilimizin imkanlarını göstərmiş, ədəbi dilimizin inkişafına xidmət etmişdir.

Nəsimi ana dilində yazdığı şeirlərində öz ruhuna, zövqünə, dilimizin ahənginə, avazına, (musiqisinə) yaxın olan poetik formaları seçmiş, fikrin ifadəliliyi üçün daha uyğun biçimlərdən istifadə etmişdir. Nəsimi şeirlərində bədii estetik düşüncənin cinas sözlərlə ifadəsi xalq şeirindəki tənislərə çox oxşayır. Vurğulayaq ki, klassik poeziyanın o nümayəndəsində mükəmməl cinas yaratmaq məharəti formalaşır ki, o sənətkar xalq poeziya sənətinə, ozan-aşıq yaradıcılığına daha yaxşı bələd olmuş olsun. Nəsimi məhz xalqın poetik sənət çeşməsindən içib öz poeziyası ilə möcüzə olmuş sənətkarlardandır. Nəsiminin sənətkarlığından, onun cinas yaratmaq məharətindən danışan professor Yaqub Babayev şairin bir beytini misal gətirir və göstərir ki, həmin beytdə **“can”** sözü çox ustalıqla bir neçə dəfə, dəqiq desək, 8 müxtəlif mənada işlədilərək təkrar edilmişdir.

Şairin qəzəllərində işlətdiyi bəzi cinas rədif nümunələrinə diqqət yetirək:

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin **xəyalinə**,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, **xəyali nə?**

Yaxud:

Nuri təcəlli şöləsi düşdü əzəldən **ahna**,
Gözlərinin bu rəng ilə yaşı boyandı **ahna**.

Və yaxud:

Düşdü könül ala gözün ağınövü **qarasinə**,
Ayrılıq anla kimsənin ağı nədir, **qarası nə?**

Aşıq yaradıcılığında da Nəsiminin işlətdiyi cinas rədiflərə və qafiyələrə uyğun olan bir çox nümunə tapmaq mümkündür. Məsələn Nəsiminin:

Hər kim ki, baxa bir dәм dilbər qaşı **yasına**,
 Navəklərinə qarşı ya can tuta, **ya sinə**.
 ...Xəstə Nəsimi, yarın əhvalını heç sormaz,
 Sormağına çün gəlməz, barı gələ **yasına**.

- beytlərini oxuyarkən yada orta əsrlərdə yaşamış el şairi – bayatı ustası Lələnin bu şeiri düşür:

Lələnin dünyası nə?
 Aldanma dünyasına.
 Dünya mənim deyənin
 Dün getdik, dün **yasına**.

Nəsiminin yaşadığı dövrdə şifahi ədəbiyyatın yığcam poetik janrları ilə yanaşı, xalq arasında geniş yayılan epik- lirik düşüncəsinin məhsulu olan digər folklor janrı dastan idi. Erkən orta əsrlərin yadigarı “Dədə Qorqud” boyları, XIII yüzillikdə yaranıb formalaşması ehtimal olunan “Qara Məlik” dastanı, Nəsimi zamanında ağızda gəzən “Kərəm və Əsli” dastanı, “Fərhad və Şirin”, “Yusif və Züleyxa”, “Şeyx Sənan və Xumar”, dastanlaşmaqda olan “Məhr və Mah” qissələrinin bir çox Şərq xalqları arasında yayılması və yaşaması şübhə doğurmur. Aşıqlığın öz intibah dövrünü yaşadığı sonrakı əsrlərdə el sənətkarlarının repertuarından düşməyən, ətə-qana dolan, mükəmməl bir məhəbbət dastanına çevrilən “Tahir-Zöhrə” astral hekayəti də, çox güman ki, Nəsiminin də folklor yaddasında özünə yer almışdır. Deyiləni isbat üçün Nəsimidən bir beyti xatırlatmaqla kifayətlənirik. Şeirdə çəkilən kosmoqonik adlar bizim dastan yaradıcılığımızdakı rəmzi qəhrəman obrazlarının adlarıdır.

Müşəri, Bəhrəmü Keyvan, Tirü Zöhrə, Mehri Mah
 Hüsnünə təhsin oxurlar rübi-məskun şeş cəhət.

Əlavə olaraq, M.H.Təhmasibin bir qeydini də yada salırıq: “Bizcə “Əsli və Kərəm” də hər halda Nəsimi əsərində mövcud imiş, Nəsimi şeirlərinin Salman Mümtaz nəşrindəki “Yenə” rədifli qəzəlində Kərəmin adı çəkilir. ... Nəsimidən bir az sonra yaşamış Qurbani şeirində Leyli ilə, Şirin ilə yanaşı Əslinin də adı çəkilməkdədir ki, bu bizim fikrimizi təsdiq edən misallardandır” (6, 381).

Nəsimi yaradıcılığında xalqın həyatı, məişəti, adət - ənənələri, inancları, mərasimləri ilə bağlı elementlərin təzahürünü də görmək mümkündür. Bu qəbil elementləri şair poetik ifadəyə çevirərkən xalq həyatının ən qədim çağları, ilkin mifoloji təsəvvürləri, dini inancları ilə bağlı məsələlərə toxunur. Ümumiyyətlə, Nəsimi poeziyası mifologizmlərlə çox zəngindir. Onun əksər şeirlərində əsatiri məqamlara, dini-əfsanəvi personajların adlarına çox rast gəlir, onların hürufi rəmzləri ilə əlaqələndirilməsinin şahidi olursan.

Xəzan yellərinin çəkib gətirdiyi qış fəslində bitkilər aləminin “ölməsi”, inkişafın dayanması, Allahın rızası və Xızrın nəfəsi ilə odun, suyun, havanın və nəhayət, yazamacal bir daha hərərətlənməsi, ölümdən sonra dirilişə aparan çillə, çilləbeçə, xıdır, boz ay, ilaxır çərşənbələri ilə bağlı xalqda olan əski mifoloji təsəvvürlərin izlərinə şairin yaradıcılığında rast gələ bilirik. İlin fəsilləri, baharın

diriliş fəslı olmasđ haqqında əski dünyagörüşü, mifoloji düşüncəmızdə ehkamlaşan və poetik deyimə çevrilən:

Üçü bizə yağıdı,
Üçü cənnət bağıdı,
Üçü yıgıb gətiri,
Üçü vurub dağıdı.

– kimi mövsüm nəğməsinin fəlsəfəsinə uyar məzmunlu şeirlərə də Nəsimi lirikasında rast gəlmək mümkündür. Nəsimi baharın gəlişini müjdələyən **Novruz** bayramını çox sevmişdir. Bizə bəlli olanı şair bahar mövzusuna – Novruza üç şeir həsr etmişdir. Onlardan biri “**yenə**” rədifli qəzəlidir:

Mövsimi-Novruzü neysan aşikar oldu yenə,
Şəhrimiz şeyxi bu gün xoş badəxor oldu yenə.

Digər bir qəzəлиндə də şair təbiətin xoş çağını təsvir və tərənnüm edir:

Bahar oldüvü açıldı üzündən pərdə gülzarın,
İrişdi qönçənin dövrü, zamanı qalmaqda xarın.

Baharın gəlişi ilə gül, gülzar göz oxşayır, bülbül də şura gəlib şövq ilə nəğməsinı oxuyur. Təbiətin bu çağđ sevib-sevilmək mövsümüdür. Aşiq məşuqəsinı çağırır ki, bu gözəlliyə, gülə-gülşənə bax, feyz al, ruhun təzələnsin, sevgində səbat göstər, xara fürsət vermə. Məsələn:

Bahar oldu , gəl ey dilbər, tamaşa qıl bu gülzarə,
Buraxdı qönçələr pərdə bəşarət bülbüli-zarə.
...Ki, çıxdı qönçədən sünbül giriban çak edər məntək
Dəlindi qüssədən bağrım, sən etmə yürəgim yarə.

Şərq əsətirini, xüsusi ilə dini mifologiyanı çox yaxşı bilən, dünyanın yaranması və idarəsi ilə bağılı dini – mifoloji düşüncə modelinin özünəməxsus təsəvvür formasına malik olan şair “Tövrat”, “İncil” və “Quran”da adları keçən peyğəmbərləri, tarixi-əfsanəvi şəxsiyyətləri xatırlamaqla, onlarla bağılı əsətiri motivlərə, əfsanələrə isnad etməklə öz əsərlərini mövzu və məzmun cəhətindən zənginləşdirmiş, onların ideya-bədii mündəricəsini qüvvətləndirmiş, bədii-fəlsəfi dəyərini artırmışdır. Bu xüsusda Ə.Səfərlinin aşağıdakı fikri ilə razılaşımaya bilmirsən: “Qədim dini-tarixi kitablar, onlarla bağılı obraz, süjet və rəvayətlər Nəsimi yaradıcılığında yeni mənə, məzmun qazanırdı, yeni bir idealın və konsepsiyanın ifadəsinə çevrilirdi. Şair (Nəsimi – Q.U.) bir sıra şeirlərində Məhəmmədin (ə.s.), Musanın, İsanın, Xızırın, Süleymanın, Bilqeysin, Yusifin və başqalarının adlarını çəkir, onlarla bağılı əfsanələri xatırladır. Yusif deyəndə gözəlliyi, Süleymandan danışıanda müdrikliyi, İsanı xatırlayanda onun öz nəfəsi ilə ölüləri diriltməsinı, ...habelə Xızırın dirilik suyu içməsinı, Musanın Tur dağında Allahla danışmasını yada salır” (8, 16-17).

Nəsiminin bənzətmələr, metaforalar, simvollar şəklində şeirə gətirdiyi mifologiya, dini-mifoloji, əfsanəvi adlar, mistik terminlər, söz yox ki, şeirin məzmunu və ideyasını qüvvətləndirmək və onların poetik siqlətini artırmaq məqsədinə xidmət etmişdir. Nəsiminin şeirlərində mənəyə xidmət edən belə söz və

ifadələr – **mifologizmlər** saysız-hesabsızdır. Nümunə üçün biz onlardan yalnız bir neçəsini burada şərh edə bilərik. Məsələn, şairimizin **“can eşqə düşdü, ey könül, yarəbb, nədir tədbirimiz...”** – mətəli qəzəlində belə bir beyt vardır:

Əshabi-kəhfin sirrini görmüş liqayi-Turə sor,
Niçün ki, “vəttur” əhlinin kəhfindədir Qətmirimiz (1, 69).

Beytin mənası belədir ki, “mağara əhlinin sirrini məndən – Tur hadisəsini və digər sirləri biləndən soruşun, çünki, vücudumuz Vəttur əhlinin (ariflərin) himayəsindədir. Bütöv qəzəlin, onda ifadə olunan lirik duyğunun alt qatında epikləşən fikrin təsir gücünü artıran bu beyti və onda gizlənən mətləbi düzgün anlamaq üçün gərkdir ki, “Əshabi-kəhf” və Tur dağı ilə bağlı əsatir-əfsanələri biləsən. “Turi-sina” Allahla kəlmə kəsmiş yeganə peyğəmbər Musanın Yaradanla təmas yeridir. Bu səbəbdən də adı çəkilən peyğəmbərə xalq (xalqlar) “Müseyi kəlim”, “Kəlimullah” və s. adları vermişdir. Şair özünü bu sirrə vəqif olanın biri, hətta vəqəənin şahidi kimi qeyd edir. Şair həm də burada özünü də aid etdiyi və himayəsində olduğu vəttur əhlini- irfan əhlini şərti metaforik tərzdə Allaha sığınmış müşrik hökmdarın fitnəsindən xilas olmuş “Əshabi-kəhf” – mağara yoldaşları ilə müqayisə edir. “Əshabi-kəhf” mifologizmi “Quran”da (18-ci surə) və ondan əvvəlki, səmavi kitablarda keçən bir qissə ilə bağlıdır: Vəhdaniyyəti qəbul etmiş bir qrup (6 və ya 7 şəxs) onları təqib edən hökmdarın (Neron, başqa bir variantda Daqyinus, bizim – Naxçıvan versiyasında Dağ Yunus) qəzəbindən qaçıb onlara qoşulmuş bir itlə birlikdə dağdakı mağaraların birində gizlənilir. Tanrının hökmü ilə mağaranın ağzı qapanır, yoldaşlar orada yuxuya gedirlər. Onlar bir də, bir-neçə əsrdən sonra - öldürüb-dirildən Allahın iradəsi ilə oyanırlar... Qissə əfsanə formasında bizim folklorumuzda bu günə qədər yaşamaqdadır.

“Turi-Sina” mifologizminə Nəsiminin bir çox şeirlərində rast gəlmək olar. Şair, hürufi məzmunlu bir şeirində məşuqun al yanağını Sina dağında təcəlli edən Tanrı nuru ilə eyniləşdirir:

Ey yanağı Turi-sina, vey xəttin həyyəi-qədim,
Ey təcəllidən çü buldu haqqa yol Musa kəlim.

Lirik qəhrəman səcdə etdiyi gözəlin üzünü – vey xəttini “həyyəi-qədim” (qədim Tanrı) adlandırır və bildirir ki, bu üzdə olan o nurdur ki, Musa onunla haqqa yol tapdı.

Şair şeirlərində çoxlu peyğəmbərlərin, əfsanəvi şəxsiyyətlərin adını çəkir, mübaliğə yolu ilə maraqlı bənzətmələr, epitetlər işlədir. Bunların bir çoxu klassik Şərq poeziyası üçün xarakterik olsa da, bəziləri orijinal təsir bağışlayır. Şair bir qəzəlində öz lirik qəhrəmanını – əzabkeş aşiqi, həyatda olan hər şeyini itirmiş, bununla belə, hər an Allaha şükür edən bir peyğəmbərlə müqayisə edir. Sənətkar şeirində **“Xələti-əbdis şəkuri”** – ”Şükür edən adamın mükafatı” kəlməsini işlətməklə Əyyub peyğəmbər haqqında əfsanəni yada salır: Əyyub çox dövlətli, eyni zamanda Allahı sevən bəndə imiş. Mələklər qısqanclıq göstərmiş bu sevginin gerçək olmadığını söyləməklə onu Tanrının gözündən salmaq istəyirlər. Allah isə hər şeyi görən və bilən olduğu üçün mələklərin düz demədiyini bildirir. Mələklər israr edir.

Allah bəndəsi Əyyubun sadıqlığını sübut etmək üçün onun hər şeyini əlindən alır. Hətta yeganə oğlunu da öldürür. Əyyub peyğəmbər özünü itirmir, acısa da, asi olmur. Gecə-gündüz Rəbbinə şükür edir və onun adını zikr edir. Allah onun sadıqlığını, imanının kamilliyini bir daha bilib onu mükafatlandırır.

Dini mifologiyada özünə yer tapmış mələk surətlərinə də Nəsiminin şeirlərində ara-sıra rast gəlmək mümkündür. Nəsimi bu cür əfsanəvi adlardan poetik məqsədə uyğun, mifologizmin daşdığı dini-fəlsəfi mahiyyətə olduqca yaxın məqamlarda məharətlə istifadə etmişdir. Şair bir məhəbbət qəzəlində aşiqin səcdə elədiyi sevgilinin qeyri-adi, ağılı çaşdıran gözəlliyini oxucunun diqqətinə çatdırmaq üçün **Harut və Marut** adlı iki mələyin adından, dini mifologiyada onlarla bağlı qıssədən istifadə etmişdir. Bu o məqamdır ki, şairin lirik “mən”i sevgilisinin füsunkar ilahi gözəlliyinin hər bir kəsi, hətta Allahın ən səbatlı mələklərini belə yoldan çıxara biləcəyinə şübhə etmir. “Harut və Marut” əfsanəsinin lap qısa məzmunu belədir: “Mələklər insanların yer üzərində etdikləri cinayətləri, əyri işləri görüb Allaha insanların ən pis məxluq olmaları haqqında şikayət edirlər. Allah onlara deyir ki, “Əgər insanlarda olan imkan sizdə olsaydı, siz daha böyük cinayətlərə əl atardınız. Mələklər buna etiraz edir. Allah onları sınamaq üçün ən etibarlı iki mələyini (Harutu və Marutu) insan surətində Babil ölkəsinə göndərir, Mələklər orada hakim sifəti ilə insanların şikayətinə baxırmışlar. Bir gün Zöhrə adlı hədsiz gözəl bir qadın ərindən onlara şikayət edir. Mələklər bu gözəl qadına vurulub eşq elan edirlər. Qadın isə onları dolayıb aldadır. Deyir ki, “İşi mənim xeyrimə kəsəniz, sizin dediyinizi edərəm”. Mələklər də işi araşdırmadan Zöhrənin xeyrinə qərar verirlər. Zöhrə onlardan “İsmi əzəm”i öyrənib oxuyur və Göyə qalxır, ulduza dönür. Harut və Marut isə Allahın qəzəbinə tuş olur bir quyuda ayaqlarından asılıb qiyamətə qədər orada qalmalı olurlar... Nəsimi **“Üzün nuri-təcəlli-məzhəridir”** mətləli qəzəlində həmin əfsanəyə belə işarə edir:

...Gözün sehrindən ol Harutü Marut, asılmış Çahi-Babildə, yeridir.

Fələklər üz sürərlər ayağına, mələklər xidmətində çəkəridir.

Biz Nəsimi poeziyasında təsadüf olunan çoxsaylı folklorizm və mifologizmlərə aid istənilən qədər misal göstərə və həmin nümunələrin şərhini də verə bilərdik. Lakin bir məqalənin həcmi buna istənilən imkanı vermir. Ona görə də bir neçə örnəklə kifayətlənməli oluruq.

Burada qısaca da olsa, Nəsimi və musiqi folkloru məsələsinə də toxunmaq lazım gəlir. Nəsimi xalq musiqisini Azərbaycan muğamlarını bir şirvanlı kimi yaxşı bilmiş, klassik xalq musiqi sənətinin Yaxın və Orta Şərq versiyalarına da bələd olmuşdur. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, Azərbaycanda “XIII-XIV əsrlərdə həm musiqi ifaçılığı, həm də musiqi nəzəriyyəsi, onun elmi-nəzəri inkişafı sahəsində ciddi tərəqqi əldə edilmişdi.... **Səfiəddin Urməvi** və **Əbdülqadir Marağayi** isə həm ifaçılıq, həm də musiqinin elmi-nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanmasında böyük iş görmüşdülər (4, 9). Nəsiminin müasiri, hətta yaşadı olan Əbdülqadir Marağayi (1353-1434) həm də istedadlı şair olmuşdur. Belə güman edilir ki, bu iki sənətkar bir-biri ilə tanış olmuş, bəlkə də, İmadəddin Təbrizdə Əbdülqadirdən az

da olsa, musiqi təhsili almışdır. Şirvandan baş götürüb gedən Nəsimi axı bir müddət də Təbrizdə yaşamışdır. Təsadüfi deyil ki, bu səbəbə görə bəzi təzkirəçilər ona “Təbrizi” nisbətini də aid etmişlər. Ə.Marağalı isə o vaxtlar Təbrizdə musiqi təlimi ilə məşğul olurdu. Nəsiminin muğamlardan bəhs edən aşağıdakı qəzəlinə diqqət yetirsək, görürük ki, şairin zamanında geniş yayılmış muğamlarımızın bəzi şöbə və guşələri bu gün təsüf ki, unudulmuş, xalqın yaddaşından düşüb itmişdir:

Həsret yaşı hər ləhzə qılır bənzimizi saz,
Bu pərdədə kim, nəsnə bizə olmadı qəmsaz.
“Üşşaq” meyindən qılalı işrəti-”Novruz”,
Ta “Rast” gələ çəngi-”Hüseyni”də sərəfraz.
Ba “Çargahi” lütf qıl, ey hüsnü “Büzürği”,
“Kuçik” dəhənindən bizə, ey dilbəri-”Tənnaz”.
“Zəngülə” sifət nalə qılam zar “Segaha”,
Çün əzmi-”Hicaz” eyləyə məhbubi-xoşavaz.
Ahəngi-”Sifahan” qılır ol nami-”Əraqi”,
“Rəhavi” yolunda yenə canım qıla pərvaz.
Könlümü “Hisar” eylədi ol ruhi-”Mübarğə”,
Gəl olma “Müxalif” bizə, ey dilbəri-”Şahnaz”.
Çun “Şurə” gəlib eşq sözün qıla Nəsimi,
Şövründən anın cuşa gəlir Sə’diyi-Şiraz.

Nəsimi o böyük sənətkarlardandır ki, mənsub olduğu və ya içərisində yaşadığı mühitin, xalqın, ümmətin zəngin dini, xəlqi, həm də bəşəri ruhani-mənəvi dəyərlərindən bəhrələnilib də, ecazkar sənət əsərləri yaratmaqla bərabər, o özündən sonra meydana çıxan söz sənətkarlarına, o cümlədən folklor yaradıcılarına da nəzərəçarpan əks təsir göstərmiş oldu. Nəsimi folklorunda, ümumiyyətlə, milli ideoloji düşüncədə mətanət, dəyanət, iradə və əqidə simvolu kimi qərarlaşmışdır. Azərbaycan xalqı öz filosof-şair oğluna daim rəğbət bəsləmişdir. Onu öz folklor örnəklərində, nəğmələrində tərənnüm edib əbədiləşdirmişdir. Nəsimi haqqında rəvayətlər söyləmiş, maraqlı hekayətlər danışmışlar.

Şairin edamından sonra xalq arasında formalaşan və ağızlarda dolaşan rəvayətlərin bəzisi yazılı mənbələrə düşmüş, təzkirələrə daxil edilmişdir. Bu barədə H.Arslı, M.Quluzadə, Y.Babayev və b. öz əsərlərində məlumat vermişlər. Belə rəvayətlərdən birində deyilir ki, Nəsimi Hələbdə yaşayırmış. Mürşidi-kamil Nəsiminin müridləri şairin qəzəlləri vasitəsilə onun ideyaların yayırmış. Bir gün bir gənc bazar meydanında şairin fars dilində yazılmış hürufi məzmunlu bir qəzəlini oxuyurmuş. Şairin məzmunu beləymiş: “Mənim üzümü görmək üçün həqiqət görən göz gərəkdir. Xudbin olan göz Allahın üzünü necə görə bilər?”

Nəsiminin “küfrlə dolu” əşarından yanıqlı olan şəriət xadimləri səs-küy salıb gənci tutdururlar. Ondan şairin kimin olduğunu soruşurlar. Təhlükəni anlayan hürufi gənc pərəstiş etdiyi ustadı qorumaq məqsədilə, şairi özünün yazdığını deyir. Gənci dara çəkməyə hazırlaşırlar. Bu vaxt təsadüfən bazarda çəkməçi dükanda olan Nəsimi hadisəni eşidib edam yerinə gedir və Nəsimi olduğunu, şairin də ona

məxsus olduğunu, gəncin isə onu qorumaq məqsədilə yalan dediyini bildirir və gənci buraxdırır. Nəsimini tuturlar. Sonra da edamı barədə fitva verirlər.

Başqa bir rəvayətdə deyilir ki, Nəsimi Əntabda yaşayırmış. Şəhərin valisi ilə yaxın dost imişlər. Buna görə də şairin əlindən yanıqlı olan ehkamçı din xadimləri ona toxuna bilmirdilər. Onlar çox fikirləşib hiylə işlədir, şairə tor qururlar. Vali ilə bir vaxtda məscidə gəlmiş Nəsiminin çəkmələrinin tərtibi altında “Yasin” surəsi yazılmış kağızı gizlədirlər. Sonra hamı qarşısında şairdən soruşurlar:

- Bir şəxs ki, Quran surəsini ayaqları altında gəzdirə, onun cəzası nədir?

Nəsimi də şübhə etmədən, tərəddüdsüz cavab verir ki, belə şəxsin dərisi soyulmalı və rüsvay edilməlidir. Ona deyirlər ki, sən artıq özün öz ölümün haqqında fitvanı verdin. Beləliklə Nəsiminin “dərsini” verməyə bəhanə və fürsət tapıb onu edam edirlər.

Edam səhnəsi, Nəsiminin rənginin saralması, onun özünü əbədiyyət günəşi adlandırması, və yaxud da edam zamanı prosesə nəzarət edən zahidin: “Bu məlunun murdar qanından bir damla hara düşsə oranı kəsib atmaq gərək”-hökmündən özünün boyun qaçırması, ölüm ayağında, şairin “Ağrımaz” rədifli qəzəlini söyləməsi və s. kimi rəvayətlər də yaranmış, yazı və yaddaşlara düşərək və günümüzə qədər daşınmışdır.

Folklor yaddaşımızda yer almış Nəsimi ilə bağlı əfsanə və rəvayətlərə xalq həssas yanaşmış, şairə olan ehtiramını nəğmələrində ifadə etmişdir. Qanlı edam hadisəsindən neçə əsr sonra bir el aşığı (Sarı Aşıq, başqa bir məlumata görə M.Aşıq) rıqqətlə söyləmişdir:

Gözəllik soy iləndir,
Şahmar da soy ilandır.
Nəsimi tək yolunda
Bu aşıq soyulandır.

Şairin faciəsi, onun despotik edamı sonralar sənət aləmində ibrətli hadisə kimi xatırlanmış, həssas ürəkləri kədərləndirmişdir. XVIII əsrin xalq şeiri üslubunda yazıb yaradan böyük türkmən şairi Məxdumqulu müasiri, xivəli el şairi Durdi Şeyx ilə şeirləşərkən belə bir bağlama deyir:

Ol nəmədir yemədilər, doydular?
Ol nəmədir qiyamətə qoydular?
Ol kim idi dabanından soydular?
Şair olsan şundan bizə xəbər ver!

Durdi Şeyx isə ona belə cavab verir:

Ol didardır yemədilər, doydular,
Ol namazdır qiyamətə qoydular.
Nəsimini dabanından soydular.

Bizdən salam olsun, cavab belədir. (bax:3, 24)

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan aşıqları Nəsimiyə rəğbət və məhəbbətlərini öz qoşma və gəraylılarında, ustadnamə və təcnislərində, deyişmələrində yeri gəldikcə ifadə etmiş, ən azı şairin adını ehtiramla çəkmiş, ya da işlətdiyi

məcəzlardan, poetik fiqurlardan bəhrələnməklə, dolayısı ilə onun poetik fikirlərini yeni ahənglə öz şeirlərində işlətmişlər. İ. Nəsiminin ustadnamə məzmunlu dini-əxlaqi şeirlər yazdığı məlumdur. Şair “**Se adət**” ustadnaməsində belə deyir:

Dəxi üç nəsnə könlü qəmgin eylər,
Qulaq tut kim, edim sənə hekayət,
Yaman qonşu yaman yoldaş-bədxu,
Yaman övrət siyasətdir, siyasət.

Azərbaycan aşıqlığının böyük ustadı Aşıq Ələsgər sələfinin əxalq dərsinə yaradıcı yanaşib, oxşar fikri öz ustadnaməsində belə ifadə etmişdir:

Bu dünyada üç şey başa bələdir,
Yaman oğul, yaman arvad, yaman at,
İstəyirsən qurtarasan əlindən
Birin boşla, birin boşla, birin sat (bax: 6, 385-386).

Ustad aşıqlarımızdan Sarı Aşıq, Xəstə Qasım və zaman etibarilə onlardan Nəsimiyə daha yaxın olan Qurbaninin şeirlərində filosof-panteist şairimizin təsiri daha aydın sezilir. M.H.Təhmasibin fikrincə Qurbaninin Nəsimidən təsirlənib yaratdığı şeirləri daha çoxdur.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, Nəsimi öz dininə sadıq, xalqının dilinə, onun dünyagörüşünə çox bağlı bir sənətkar olmuşdur. Bunu onun yaratdığı sənət əsərlərindən görmək mümkündür. Məhz buna görə, xalq öz doğma şairini əbədiləşdirmiş, poetik folklor yaddaşında onu abidələşdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəsimi İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c., Bakı, Şərq-Qərb, 2013.
2. Nəsimi İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2013.
3. Quluzadə M. Böyük ideallar şairi. Bakı, Gənclik, 1973, 140 s.
4. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, Elm və təhsil, 2014, 759 s.
5. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, Avrasiya press. 2006. 440 s.
6. Təhmasib M.H. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild, Bakı, Mütərcim, 2010, 488 s.
7. Nəsimi İmadəddin. Əsərləri; Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanasından, 5-ci cild, Bakı, Elm, 1985.
8. Nəsimi İmadəddin. Seçilmiş əsərləri; Məktəb kitabxanası seriyasından, Bakı, Maarif, 1985, 440 s.

